

Giriş

Şeriat yani ilâhi hukuk anlayışı İslâm dininde merkezi bir öneme sahiptir ve yüzyıllar boyunca Müslüman toplumların söylemlerinde ve kurumlarında başat bir öge olagelmıştır. Bu hukukun İslâm'ın kutsal kaynaklarından çıkarılarak oluşturulduğuna inanılır. Söz konusu kutsal kaynaklar, Allah'ın kelâmı olan Kur'an ve Peygamber Muhammed'in sözleri ve fiilleriyle ilgilinin güvenilir rivayetleriyle doğrulanan hadislerdir. Pratikte ise bu hukuk ve onun uygulamaları, İslâm tarihi boyunca ulema denilen ilim adamları ve ilâhiyatçılar tarafından geliştirilmiştir. Oluşturdukları külliyat, bu hukukun kurallarını ve metodolojisini tanımlayan fıkıh yani hukuk ilmidir.

Şeriatın, kutsal olan kaynaklarından açıkça anlaşılabilir ve değişmez olduğu yönünde yaygın bir kanı vardır. Müslüman ideologlara göre bu değişmezlik ve açık seçiklik onun ilâhi kaynağının bir sonucudur. Çoğu Batılı araştırmacıya göre ise bu özellikler, 'Batı'dan tamamıyla farklı bir diğeri olarak, özünde dinin yer aldığı 'Müslüman toplumu'nun durağanlığının bir sonucudur. Aşağıda şeriatın, değişen toplum ve siyaset modellerine göre geliştirilen hukuki söylem ve kurumların birikiminin bir ürünü olduğunu göreceğiz. İlahi hukuk, örfi hu-

kuk kadar yöneticiler tarafından yürürlüğe konulan yazılı kanunlarla da bir arada ve karşılıklı etkileşim içinde bulunduğu gibi, zaman zaman kendi terminolojisini mevcut uygulamaları kapsayacak şekilde genişletmiştir.

19. yüzyılın ilk yıllarında başlayan modern dönem, Osmanlı topraklarında ve İslâm dünyasının diğer yerlerinde yönetim, hukuk ve toplumsal yapı alanlarında; –hukuk bilginlerinin ve kadıların hukukuna karşılık– devlet hukuku özelliği taşıyan bir hukukun oluşturulmasını ve Avrupa kanunları ve yargılama usullerinin benimsenmesini içeren bir dizi reforma sahne oldu. Bu adımlar, ilâhi adalet adına, ilâhi kaynağa dayanmayan reformlara karşı çıkan siyasi protesto ve mücadele için geniş yollar da açmış oldu. Hukuki modernliğe karşı yapılan bu mücadele bundan sonraki iki yüzyıl boyunca gelişti ve şekil değiştirdi. Çoğu ülkenin siyasetinde bir ölçüde yer almakla beraber İslâmcılık, bugünkü modern siyaset arenalarında pek çok farklı unsurdan sadece biri haline geldi.

20. yüzyılın son döneminde (1970’lerden itibaren) ‘İslâmî ihya ve ıslah’ savunusunun ana esası, şeriatın uygulanması yönündeki çağrılar olarak ortaya çıktı. Bu istekteki temel öncül ise şuydu: ‘Bir Müslüman olarak iyi bir hayat yaşamak için Allah’ın emirlerine uymak gerekir ve bu durumun tam anlamıyla gerçekleşebilmesi, ancak toplumsal ilişki ve işlemlere Allah’ın kurallarının yön verdiği bir inananlar topluluğunda mümkün olur’. Bu düşünceyi, yönetimdeki iktidarın Allah’ın vahyettiklerine uygun bir şekilde yönetmesi zorunluluğu takip etmektedir. Bu düşüncenin en radikal şekli, mesela 1966’da kompo ve isyana teşvik sebebiyle idam edilen Mısırlı radikal İslâmcı Seyyit Kutup tarafından ifade edilmiş olup, insan yapımı kanunların hepsinin putperestlik olduğu, bunların geçerli olduğu devletlerin Müslüman olamayacağı ve bu gayrimüslimlerle savaşılmaması gerektiği şeklindedir. Son yıllardaki silahlı mücadeleciler İslâmcıların hâkim inancı bu şekildedir. Açıkladığımız üzere İslâm, Allah tarafından, tüm insanlık ve bütün zamanlar için vahyedilmiş bir dindir. Bu nedenle o, bireyin olduğu kadar toplum ve devlet hayatının da tüm yönlerini kapsamaktadır. Bu

düşünce çizgisi doğrultusunda şeriat ise, Allah'ın vahyedilmiş yasası ve dolayısıyla insan davranışı ile ilgili, insan yapımı kanunlardan bir eklemeye ihtiyaç duymayan, eksiksiz bir kurallar bütünüdür.

Bu fikirler, 1979 İnan Devrimi'nin ve bu devrimle resmen kurulan İslâm Cumhuriyeti'nin lideri Ayetullah Humeyni'nin devrimci doktrininin de temelinde yer alır... ve İslâm'ın kuralları içerisinde, namaz, oruç ve hac gibi diğer bütün kuralların üstünde temel esaslardan birini meydana getirir' (Schirazi 1997, s.213'te nakleder). Bunun anlamı, yönetimin kamu yararı için gerekli olduğuna karar verdiğinde hukukun en temel hükümlerini yürürlükten kaldırabileceğidir. Bu beyan, kamuyla ilgili siyasetin, şeriata uygun olmadığı gerekçesine dayanarak yasamayı tıkayan muhafazakâr mollalara karşı gerçekleştirilen bir mücadele döneminin sonrasında gerçekleşmiştir. Bunun için iyi bir gerekçe vardı: Şeriat tarihi açıdan dini ibadetler kadar, ticari ve mülkiyetle ilgili muameleler, aile hukuku konularıyla ilgilenecek ağırlıklı bir şekilde toplumun özel hukuk alanındaki işlerini düzenleme adına ortaya çıkmıştır. Şeriatın kamu hukuku ile ilgili kısmı ise savaş hukuku ve ganimetlerin bölüşülmesi örneklerinde olduğu gibi büyük ölçüde teorik kalmıştır. İslâm tarihinde yüzyıllar boyunca kamu yetkililerinin, ilâhi hukuka bağlılıklarını ilan etmekle birlikte devlet işlerinde büyük ölçüde onu devre dışı tuttıklarını göreceğiz. O halde İslâm Cumhuriyeti'nin görevi, bilhassa özel hukuk alanına ait konularda geliştirilmiş ve uygulanmış hukuki söylemlerin çerçevesi ve terminolojisinden hareketle kamu hukuku ve siyaset oluşturmaktır. Başlangıçta İslâm parlamentosu tarafından yasalaştırılan kanun maddelerinin çok büyük bir kısmı, fiili idare ve dinle hiçbir ilişkisi olmayan düzenlemeler üzerinedi. Ne var ki, çok önemli bir nokta olarak, sıra toprak reformu ve iş kanunu gibi toplumsal konular ve refahla ilgili yasamaya geldiğinde, muhafazakâr mollalar süreci tıkadılar. Bunlar Şeriatın özel mülkiyeti koruduğunu ve yöneticiye toprağı yeniden dağıtmak üzere bir yetki vermediğini ileri sürdüler. İş ve hizmet sözleşmesi için ise konunun sözleşme yapan tarafları ilgilendirdiğini ve devletin, sözleşme şartları, maaşlar, güvenlik ve tatillerin düzenlenmesine müdahale etmemesi gerek-

tiğini öne sürdüler. Bütün bunlar dolayısıyla Humeyni, gerekli olduğunda şeriatın hükümlerini devre dışı tutarak hükümet etme ve siyaset yapma süreçlerini kolaylaştırmak için bahsedilen deklarasyonu yapmak zorundaydı. Modern bağlamda Humeyni'nin bu problemle ilgili davranışı, hukuki düşünce ve yasalaştırmanın yönetimdeki beklenmedik olaylara tatbik edilmelerini betimler niteliktedir. Humeyni tarafından bu münasebetle kullanılan maslahat, 'fayda' veya 'kamu yararı', kavramının çeşitli zamanlarda siyaset ve yasama için bir ruhsat ve kolaylaştırma hükmü olarak nasıl da savunulduğunu göreceğiz.

İslâm Cumhuriyeti'nde yaşanan bu örnek, İslâm'ın bütün olarak bir 'medeniyet' niteliğini taşıdığı; sadece bir dinden ibaret olmayıp aksine, siyasi ve toplumsal bir sistem olduğu ve özünde ilâhi olarak vahyedilmiş hukukun bulunduğu şeklindeki yaygın görüşe uymamaktadır. Bu fikir, hem 'medeniyetler çatışması' görüşünü savunan birtakım Batılı yorumcular hem de İslâm'ın bütünlüğü ve bölünmezliği üzerinde ısrarla duran İslâmcılar tarafından ortaya konulmuştur. İkisi arasında bir nevi ideolojik ortaklaşarlık sözkonusudur. Bu bakış açısına göre 'İslâm toplumu' ekonomi, siyaset veya sosyoloji açısından analize elverişli olmayıp; bu toplumun özünde onu harekete geçiren ve süreçlerini belirleyen bir öz olarak din bulunmaktadır. İlahi hukuk da bu özün en temel bileşenidir. O, sadece bir hukuktan ibaret olmayıp aynı zamanda aile, ahlâk, ibadet ve siyaseti belirleyen 'bütüncül bir söylem'dir. Ernest Gellner'in modern dönemdeki başka bir toplumdaki farklı olarak İslâm toplumunu sekülerleşmeye kapalı olarak görmesinin nedeni de budur. Bu bakış açısına göre bu temel nitelik, İslâmcı siyasetin önceden görüldüğü üzere modern ideolojilerin yapay şekillerde adaptasyonu çabalarından vazgeçerek modern dönemlerde yeniden dirilmesini de açıklamaktadır.

1991 yılında İslâmcıların ilk turda yüksek bir sayıyla kazandığı tamamlanamamış Cezayir seçimlerinin ardından Kahire sokaklarında 'Cezayir İslâm'a dönüyor' yazılı afişler belirdi. Bu aslında, daima orada var olan öze bir 'dönüş'tür. Başka bir çalışmamda, İslâm'ın bu öz-cü görüşüne karşıt olarak 'Müslüman' adıyla anılan pek çok toplumun

ve bunların tarihlerinin derin çeşitlilik ve dinamizmiyle yüzleşilmesini savunan görüşlerimi sunmuştum (Zubaida 1993, 1995). Ne ‘Batı’ ne de ‘İslâm’ homojen varlıklar değildir. Her ikisi de, tarihte ve günümüzde, kültürleri, sosyal yapıları ve siyasi örgütlenmeleri açısından büyük bir çeşitlilik ihtiva etmektedir. Çatışan veya ‘dialog’ içerisinde olarak tanımlanacak medeniyet bütünlüğü diye bir şey yoktur; fakat medeniyet dediğimiz şeylerin kendi içerisinde pek çok çatışmalar yer almaktadır. Aralarında pek çok ortak yan vardır. Mesela Ortadoğu’daki muhafazakâr İslâm savunucularıyla Amerika Birleşik Devletleri’ndeki dindar sağ arasında olduğu gibi. Her ikisi de vahyin bilime üstünlüğünü, toplum ahlâkının geliştirilmesini, kültürel ürünlerde bir düzenleme ve sansürü savunmaktadırlar. Yine bunların her ikisi kendi toplumları içerisindeki muhaliflerle mücadele ve çatışma içerisinde dirler.

Bu kitap, İslâm hukukuyla ilgili söylem ve pratiğin tarihi gerçekliği ile, farklı tarihsel bağlamlardaki evrim ve dönüşüm yörüngesinin altını çizmektedir. Hukukçular bir yandan hukukun kutsal kaynakları düşüncesini sürdürmeye devam ederlerken, aynı zamanda ortaya koydukları formüllerin içinde yaşadıkları dönemin toplumlarının baskılarına ve iktidarın kısıtlamalarına da uygun olması için çoğu zaman esneklik gösterdiler. Söylemdeki birlik ve devamlılıkta ısrarın aksine, aslında şeriat zaman ve mekân içerisinde büyük bir çeşitlilik gösterdi. Bu kitap bu konuyu ele alan bir tarih kitabı değildir; fakat önemli aktörler arasındaki iktidar ilişkileri, çatışmalar ve uzlaşmalar bağlamında hukukun menşeyini ve gelişimini betimleyen başlıca belirleyici olaylar için tarihin içerisine dalmaktadır. En önemli aktörler yöneticiler ve din bilginleri, hukuku telif eden ve koruyan ulema’dır.

İslâm’ın bir din ve aynı zamanda bir devlet olduğu anlayışına aykırı olarak başlangıçta şeriatın geliştirilip yorumlanması, devletin yasama organlarının ve yöneticilerin değil, fakat Allah’ın hükümleri doğrultusunda yaşamaya çalışan, yöneticilerin ve maiyetlerinin günah ve yozlaşmışlığına bulaşmaktan kaçınan çoğunluğunu tüccar ve esnafın oluşturduğu dindar sivil bireylerin emeklerinin ürünüydü. Birinci bölümde bu bireylerin, toplumlarında mevcut fiili uygulamalar ve ku-

rallar üzerine nasıl çalıştıklarını ve bu uygulamaları sınıflandırmak ve ahlâka uygun hale getirmek yönünde dini bir formül geliştirmek için nasıl çaba sarf ettiklerini göreceğiz. Onlar bunu gerçekleştirmek için doğrudan dini kaynaklardan işe başlamak yerine, pratik meseleler üzerinde onları yöneten kuralların İslâmleştirilmesi ve sistematize edilmesi yönünde bir perspektifle işe başladılar. Daha ilk asırlarda bu sürecin yüksek düzeyde kavramsal gelişmişliğe ve sistematik metodolojiye sahip bir metinler külliyatı ile zirve noktasına ulaştığını göreceğiz. Bunlar, kendi mantığı ve rasyonalitesine sahip farklı mezhep ve doktrinlere ayrılmış bir söylemler bütünü vücuda getirdiler. İlk yüzyıllarda Sünni İslâm (ehl-i sünnet) içerisinde meşru olarak kabul edilmiş dört hukuk ekolü veya doktrini, (mezheb, çoğulu mezâhib) oluştu ve her biri eşit ölçüde Sünni mezhepler olarak kabul edildi ki bunlar kurucuları kabul edilenlerin isimleriyle anılan Hanefi, Hanbeli, Şafii ve Maliki mezhepleridir. Her biri bazı ülke ve bölgelerde hâkim duruma gelmiştir. Şia, Sünni mezheplerle pek çok benzerlik ve paralellik gösteren kendi hukuk yapısını geliştirmiştir. Hukukun bu oluşum ve gelişim sürecinde bilginler, yöneticilerden ve onların kurumlarından bağımsız ve kopuk kalmamışlardır. Siyasal çatışma ve meşruiyet arayışı süreçleri, alimlerin ilmi maharetleri ile yöneticilerin kurumlarını birbirine eklemiş ve ileride göreceğimiz üzere her ikisini de dönüştürmüştür.

Şeriatın tarihte ve günümüzdeki siyasi tınısı, onun bir adalet dili olarak gerçekleştirdiği işlevi ile bağlantılıdır. O sadece modern anlamda bir 'hukuk'tan ibaret değildir; fakat din, ahlâk ve adaletin bir bütün içinde ifadelenmesidir. Bundan dolayı da bir muhalefet ve mücadele aracı olarak her zaman suistimal edilmiştir. Yöneticiler onun belirlediği şartlar doğrultusunda meşruiyet ararken, devlette görevli alimler de ona itaat etmektedir. Meşru yönetime meydan okuyanlar ve tahta el koyanlar adaletsizlik ve dinsizlikle suçlanırlar. Protestocu ve isyancılar ise yöneticilerinin adaletsizliğine karşı ilâhi hukukun yönetimini talep ederler. Osmanlı toprakları ve diğer yerlerdeki (bkz. Dördüncü Bölüm) modernleşme ve reform süreçleri pek çok kargaşa ve hoşnutsuzluk doğurmuştur. Nüfusun bir bölümü bundan istifade eder-

ken; çoğunluğu alt tabaka ve dindar kesimlerden oluşan diğer kısmı ise bundan mahrum kalmıştır. Bu hoşnutsuzluklar kolaylıkla din ve şeriat adına, adalet ve ahlâk taleplerinin dillendirilmesine yönelmiştir. Aynı zamanda bunlar, birleşik bir güç olarak İslâm'a düşman görünen Avrupa ve Hıristiyanlığa karşı, bir tür doğum aşamasındaki İslâmi milliyetçilik akımı altında bütünleşmişlerdir. Popüler düzeyde yer alan, fakat aynı zamanda bazı entelektüelleri de içeren bu İslâmcı erken-milliyetçilik, bölgedeki politik duyguların bir muharriki olmaya da devam etmiştir ki bu duygular, hâkim Batı'ya olan düşmanlık ve kurtuluşu dinî ihya ve uyanış hareketi ile ilâhi hukukun uygulanmasında aramaktır. Sonraki dönemde ve 20. yüzyıl boyunca bu tarz duygular, politik ideoloji ve hareketin oluşumunda diğer pek çok faktör arasında sadece bir tanesi haline gelmiştir. Olayların akışıyla birlikte bunlar da tükenip ortadan kaybolmuştur.

Yukarıda gördüğümüz üzere, pek çok Müslüman ve Batılı yorumsuzcu 'İslâm toplumu'nu sekülerleşmeye kapalı; son dönemdeki İslâmî uyanışı da dinin kitlelere hayat verebilecek tek ideoloji olduğunun bir belirtisi olarak görmektedirler. Benim iddiam ise; son zamanlarda yeniden hayata geçmiş siyasi İslâm'ın esas hedef olarak doğrudan sekülerleşmeye ve iki yüzyıldır bölgede geniş çaplı bir şekilde gerçekleşen, geri alınamaz sekülerleşme reformlarına karşı gelişmiş olduğu yönündedir. Mısır, Türkiye, İran ve pek çok diğer ülkenin devlet ve kurumlarında, hukuk, eğitim, ekonomi ve iddiamın en önemli maddesi olan kültürel alanlarında bu sekülerleşmeyi göreceğiz. Yazılı medya, radyo, sinema, televizyon ve çok yakın dönemlerden itibaren internetin hepsi sekülerleştirme aracı olarak hareket etmiştir. Medya, dini mesajlar verdiği zaman dahi bu sekülerleşmeye destek olmaktadır. Zira din; haberler ve müziğin, filmler ve pembe dizilerin ve onun o kutsallık atmosferini yok edecek benzeri şeylerin beraberinde sunulmaktadır. Yani o 'banalleşmiş', 'sıradanlaşmış'tır. Bununla alakalı olarak; İran'da İslâm Cumhuriyeti'nin kurulması ve televizyonun İslâmleştirilmesinin hemen ardından beliren en popüler program, kıdemli bir molla'nın izleyicilerden gelen pratik hayata ilişkin soruları fikhî açıdan ce-

vaplaması olmuştur. İzleyiciler, din adamına cinselliğin geniş sorunları hakkında bir fetva verdirmekten zevk almakta ve eğlenmektedir. Mısırlı din adamları da halen daha, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki meslektaşlarına çok benzer şekilde, televizyonda ahlâk ve itaat üzerine vaazlar yayınlamakta, insanları kabir azabına karşı uyarmaktadırlar. Fakat bunlar, bunun için tahsis edilmiş kanallar değildir ve bu vaazlar, filmler ve pembe dizilerle dönüşümlü olarak yayınlanmaktadır.

Tüm Arap dünyasında popüler olan Mısır sineması, 20. yüzyıl boyunca ve günümüze dek halk kitlelerinin muhayyilesi üzerinde bir etki meydana getirmiştir. Kadınıyla erkeğiyle halk sınıfları, medya ürünlerinin doyumsuz tüketicisidir ve popüler filmlerin müzikleri de çoğu kişinin dilindedir. Bütün bunlar elbette dindarlığa aykırı değildir ancak sürüp gittiğinde, dinin bağımsız bölümlere ayrılması ve inanan kişinin hayatının bir yönünün diğer yönlerinden izole edilmesi yönünde bir yatkınlık oluşturur.

Siyaset ve toplumu yönlendirme alanında pek çok siyasi parti ve ideoloji nüfuz kazanabilmek için mücadele etti. İslâmcı partiler de her zaman en göze çarpanları olmasa da bu zincirin bir halkası durumundaydı. Zaman zaman dini hassasiyetlerle de örtüşen çeşitli milliyetçilik biçimleri 20. yüzyılın en yaygın ideolojisiydi ve çoğu yerde böyle olmaya da devam etmektedir. Komünizm ve sol, İran, Irak ve Sudan'da geniş, Mısır ve Suriye'de ise biraz daha sınırlı bir nüfuz elde etti ve buralarda halk hareketlerini organize etti. İslâmî bazı temellere sahip olsa da Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) ağırlıklı olarak seküler bir yapı olup taraftarları ve liderleri arasında pek çok Hıristiyan bulunmaktadır. İslâmcı akım, geç dönemdeki bir gelişme olup; kısmen iktidardaki seküler milliyetçilerin ve solcuların başarısızlıkları ve yozlaşmasının ve hepsinin ötesinde, onların İsrail ve Batı ile karşı karşıya gelmedeki –Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra şiddeti artan– başarısızlıklarının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu akım, çoğu yönüyle diğer yerlerdeki etnik uyanış ve etnik kimlik politikalarıyla benzer özellikler taşımaktadır. Bu unsurlar İslâmcılığı beslemeye devam etmektedir. Fakat bu tek yönlü bir süreç değildir. Şöyle ki İslâmcılığın en görkemli

başarısını gösterdiği İran'da yeni nesiller büyük kitleler halinde olarak İslâmî yönetime ve kısıtlamalarına karşı çıkmaktadırlar.

Şeriat talebi çok yönlü bir olgudur: Toplumsal protestocular onun yozlaşmış olarak tanımladığı yönetimlerden adalet ararlar; din adamları onu empoze ederek kendi otoritelerini yeniden oluşturmaya çalışırlar; muhafazakârlar onun emirlerinde atalarının faziletleri ararlar; milliyetçiler onu orijinallik ve kimlik açısından bir damga olarak görürler ve bizzat bu yozlaşmış yöneticiler de onu benimseyerek meşruiyet kazanmaya çalışırlar. Pratik yönü bakımından bu, ileride araştırılacağı üzere farklı ülkelerin siyaset ve hukuk sistemlerinde birbirinden büyük oranda farklı tezahürleri olan ideolojik bir projedir.

Bu kitabın sadece bir bölümünde işleniyor olsa da modern bağlam aslında, çalışmanın gerçek odak noktasıdır. Yazılı metinlerde, kurumlarda, siyaset alanında ve değişik zaman ve mekânlardaki çeşitli dışavurumlarında şeriatın doğası ve sahip olduğu yer hakkında soruların yükseldiği bağlam bu dönemdir. Dolayısıyla, bu kitaptaki tarih bugüne ait bir tarihtir.

TARİHİ BİR TASLAK

Aşağıda kabataslak ortaya konulan İslâm tarihi okuyucu için bir çerçeve sağlayacaktır. İslâm takvimi, 622 yılındaki Hicret, yani Muhammed'in Mekke'den Medine'ye göçü ve ilk Müslüman siyasi biriminin kuruluşuyla başlamaktadır. Peygamber 632 yılında vefat etti ve ardından birbiri ardı sıra dört arkadaşı Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali onun halefi oldular. Bu dönem adaletle hükmeden halifeler (Peygamber'in halefleri) anlamında 'hulefâ-i râşidîn' dönemi olarak adlandırılır ve aynı zamanda tüm Müslümanlar tarafından, bütün müminler topluluğunun peygamberin getirdiği modele uygun bir şekilde yönetildiği kutsal bir tarih olarak kabul edilir. Bu dönem 'Asr-ı Saadet' yani 'saadet asrı' olarak anılır ve bu devir, Ali'nin suikaste kurban gittiği (ilki dışında bu halifelerin hepsi suikastçiler eliyle ölmüştür) 661 yılındaki bir iç savaşla son bulur. Saadet asrını, merkezi Şam'da olan Emevî Hanedanlığı (661-750) dönemi takip eder. Bu, büyük ölçüde Peygamber'in yö-

netim biçiminin devamı olan hilafetin yerini mülk, yani krallığın almasının başlangıcı olarak görülür. Fakat halife kavramı hâlâ Emevîler ve onu takip eden hanedanlıklar tarafından kullanılmaya devam edilmiştir. İşin aslına bakarsak, bu ilk dönem hanedanları kendilerini –peygamberin değil de– Allah’ın halifesi yani vekili olarak adlandırmışlardır ki bu, sonraki din adamları tarafından dinden çıkma (küfür) olarak değerlendirilecektir. Emevîleri, merkezi Bağdat’ta bulunan Abbasi hanedanlığı (750-1258) izlemiştir. Dindarlık ve (bu dönemde devletten bağımsız bireysel alimler tarafından geliştirilme aşamasında olan) ilâhi hukuka bağlılık iddiasında bulunan Abbasiler, Fars yönetim teşkilatı ve saray kültürünü benimseyip, İran aristokrasisini yüksek devlet kademelerine getirme hareketini başlatmışlardır. Rakip bir halifelik ise Mısır ve Kuzey Afrika’da ortaya çıkan Fatımiler (909-1171) ile, Müslüman İspanya’da ortaya çıkan diğerleridir. Yönetim sisteminde kritik bir dönüşüm, hilafet içinde yer alan toprakları ele geçirip emri altına alan, Arap olmayan fakat Müslümanlaşmış askeri hanedanlıkların yükselişle yaşanmıştır. Bunların ilki Fars Buveyhiler (945-1055), sonrasında da Türk Selçuklular’dır (1055-1194). Abbasi Halifesi, gerçek iktidarın askeri gücü elinde bulunduran bu hanedanlarda olduğu, sadece isimden ibaret bir iktidar haline gelmiştir. Abbasi hilafeti 1258 yılında Bağdat’ın Moğollar tarafından istila edilmesiyle sona erdi. Moğollar, Mısır ve Suriye’yi 1250-1517 yılları arasında idare eden köle askerlerden oluşan başka bir ordu hanedanlığı olan Memlûklar tarafından Suriye’de durduruldu. Halifeliğin sona ermesinin ardından İslâm dünyası bir dizi askeri hanedan tarafından yönetildi. Bunların bazıları Hindistan’daki Moğol İmparatorluğu’nu (1526-1857) da kuran Moğol istilacıların Altınordu soyundan gelmekteydi.

Sünni ve Şii İslâm arasındaki ayrım ilk olarak, Ali’nin halifelikteki yerini Emevîlerin aldığı 661 yılındaki ilk iç savaşla ortaya çıktı. Şia, Muhammed’in ölümünün ardından onun kuzeni ve damadı olması hasebiyle Ali’nin halife olması gerektiğini ve ondan önce halife olan diğer üçünün ise bu makamı ondan gasp ettiğini ileri süren, Ali taraftarlarından oluşuyordu. Şia, Ali’nin soyunun kutsallığını ve Müslü-

manlara hükmetmesi gerektiğini iddia eden ayrı bir hizbe dönüştü. Şia içerisinde hangi soy sırasını takip ettiklerine bağlı olarak pek çok kol bulunmaktadır; fakat tarih içerisinde ve günümüzde Şia'nın ana kolunu On İki İmam Şiası oluşturur. Bu kol, on ikincisinin 874 yılında kaybolmasıyla son bulan Ali'nin bilinen on iki torunu dolayısıyla bu şekilde adlandırılır. Kayıp (gâip) İmam tüm zamanlarda görevine devam etmektedir; fakat zamanı geldiğinde beklenen Mehdi yani olağanüstü bir mutluluk dönemini başlatacak bir Mesih olarak ortaya çıkıncaya kadar toplum onun önderliği ve rehberliğinden mahrum kalacaktır.

Çeşitli biçimlerdeki Şiilik ve Alevilik bağlılıkları periyodik ayaklanmalara ve Mesihlik iddiası içeren hareketlere yol açtı. Ama ana Şia akımı, on ikinci imamın gizlenmesinin ardından, öncelikle hizip niteliğinde bir topluluk olarak, bunun yanında da belirli hanedanların resmi mezhebi olarak büyük ölçüde pasif bir bekleme durumuna geçti. Fatımiler ise Şiiliğin farklı ve bir dönem egemen olmuş bir dalı olan İsmaili mezhebini. İran'ı On İki İmam Şiası haline Safeviler (1501-1722) getirdiler ve bu günümüze kadar da böyle kaldı.

20. yüzyıla kadar varlığını sürdüren iki Müslüman hanedanlık Osmanlılar (1299-1922) ve İran'da Kaçarlar'dı (1779-1924). İkincisi merkezileşmemiş ve zayıf bir devlet olup 19. yüzyıl içerisinde topraklarının çoğunu Rusya'ya kaptırdı. Osmanlılar ise, İslâm'ın en uzun süre hükümet eden ve en geniş sınırlara yayılmış hanedanıydı. Gücünün zirvesinde iken Doğu Avrupa, Anadolu, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'nın çoğunu içeren geniş topraklara ulaşmış bulunuyordu. Osmanlı pek çok ulusu ve dini, hâkimiyeti altında bulunduran kozmopolit bir imparatorluktu. Modern Ortadoğu'nun çoğu üzerinde de kültürel ve siyasal bakımdan izlerini bırakmıştır.

KİTABIN PLANI

Birinci Bölüm şeriatın oluşumunun anlatımı ve yorumlanmasını; onun kaynaklarını, konumunu, kavram ve yöntemlerini ele almaktadır. Bu süreçlere iki perspektiften bakılmaktadır: İlki onun genel görünümünün uygulayıcıları tarafından sunulma biçiminin incelenmesi, diğeri ise

gelişiminin, çağdaş tarihçiler tarafından otaya konulan tarihi serüveni. Bu bölümde, kutsal metinlerin hiyerarşik düzeni ve hukuk kitaplarının evrimi de ele alınmaktadır.

İkinci Bölüm ise, şeriatın kurumsal konumuyla olduğu kadar, hukuki ve şeriatı devre dışı bırakan idari mahkeme ve kadrolarıyla; bunlar arasında değişik zaman ve dönemlerdeki ilişkilerle alakalıdır. Bölüm içinde bu kurumlar iki tarihsel bağlam içerisinde ele alınmaktadır: Osmanlı öncesi dönem ve Osmanlı dönemi. Hukuki işleyişin biçimleri ve gelişimi kadar, aynı zamanda hukuki uygulamanın toplumsal ve kültürel bağlamının bazı yönlerini de inceler.

Üçüncü Bölüm kitabın ana konusu olan hukuk ve iktidarı yani yöneticiler ve hukukçular arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Bölümde, bu ilişkilerin gelişmesinde yaşanan süreçler ile bunların hukukun formülasyonu ve ideolojisinde bıraktıkları izler masaya yatırılır. Bu bölüm de Osmanlı öncesi ve Osmanlı dönemi olarak ikiye ayrılmıştır. Din ve hukukun Osmanlı uygulamasında son derece bürokratik ve merkezi hale dönüşmesi dolayısıyla bu dönem araştırmamız açısından özellikle anlamlıdır.

Dördüncü Bölüm, reform çağı ve hukukun devlet içinde resmi yapıya kavuşturulması ile ilgilidir. Burada daha çok Mısır da dahil olmak üzere 19. yüzyıl Osmanlı toprakları ele alınmaktadır. Bu bölüm, reformların siyasi ve ideolojik bağlamlarını ve onları çevreleyen sosyal ve ekonomik kısıtlama ve çatışmaları ele alır. Özellikle, modernlik ve reforma eşlik eden yapısal sekülerizasyon süreçleri incelenir. Günümüz mesele ve sorunlarının çoğu bu bağlamlarda ortaya çıkmıştır.

Beşinci ve Altıncı Bölümler, şeriat politikaları ve ideolojisinde, günümüz de dahil olmak üzere 20. yüzyılda ortaya çıkan gelişmelere değinmektedir. İslâmî 'ihya ve uyanış', özellikle, modernliğin yerine dini otoriteyi geçirme çabasıdır ve bu savununun merkezinde hukuk temel bir unsur olarak yer almaktadır. Beşinci Bölüm bu konularla ilgili Mısır'daki problem ve tartışmaların izini sürmekte, özellikle muhalefetteki İslâmcılarla hükümet güçlerinin buna verdiği tepkiler arasındaki etkileşime odaklanmaktadır. Öyle ki otoritenin bu tepkileri,

bastırma ve içerisine alma yönünde gerçekleşmiş ve bu ikincisi, sorunsal bir yasama ve devlet İslâmcılığıyla sonuçlanmıştır. Altıncı Bölüm ise şeriatın İran İslâm Cumhuriyeti'ndeki uygulaması üzerinedir. Bu teşebbüs sırasında karşılaşılan problemler ve 1988 yılında Humeyni tarafından İslâm Devleti'nin kamu yararı için şeriatın devre dışı bırakılmasına son kertede izin verildiğinin ilanı, ilâhi hukukun modernlikle ilişkisindeki ikilemleri ortaya koymaktadır.